

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНОГО ПОСІБНИКА З НАВЧАННЯ ГРАМОТИ

Оксана Вашуленко,

науковий співробітник відділу початкової освіти

ім. О. Я. Савченко

Інституту педагогіки НАПН України,

м. Київ, Україна,

 <https://orcid.org/0000-0001-7594-5074>

 vash.ksenia@gmail.com

У статті актуалізовано проблему розроблення інноваційних навчальних посібників, які б забезпечували формування в молодших школярів предметних і ключових компетентностей. Проаналізовано дидактико-методичні дослідження в галузі українського підручникотворення для початкової школи. Визначено цілі навчальної книги в умовах реалізації компетентнісного підходу в освітньому процесі. Уточнено функції підручника з навчання грамоти в умовах компетентнісно орієнтованого навчання, вимоги до його змістового наповнення, структурних компонентів та способів презентації дидактичного матеріалу.

Зосереджено увагу на конструюванні сучасного інноваційного посібника з навчання грамоти для 1 класів закладів загальної середньої освіти. Розглянуто можливості оновлення навчального посібника за рахунок модернізації його структури й упровадження інноваційних технологій навчання грамоти. Однією з інновацій є створення навчального посібника, який має реалізувати функції підручника і робочого зошита.

Представлено особливості модернізованої структури і методичного апарату нового посібника з навчання грамоти для 1 класу закладів загальної середньої освіти, відображено його можливості щодо формування повноцінних навичок читання і письма сучасних першокласників. Зосереджено увагу на проблемі наступності дошкільної та початкової освіти, розглянуто можливості нового навчального посібника в забезпеченні диференційованого підходу на уроках навчання грамоти до формування й розвитку навички читання.

Зроблено висновок, що створення інноваційних посібників з навчання грамоти на засадах діяльнісного підходу є важливим завданням для Нової української школи. Сучасний навчальний посібник має конструюватися на оновлених психологічних, дидактичних та методичних засадах підручникотворення та репрезентувати знання і види діяльності з конкретного навчального предмета відповідно до вимог освітньої програми з урахуванням особливостей цього предмета (його домінуючої функції) і вікових особливостей учнів.

У процесі аналізу доведено, що методичний апарат та ілюстративне забезпечення нового посібника з навчання грамоти, створено на засадах дитиноцентризму, який

висуває на перше місце інтереси, потреби і можливості учнів. Змістове наповнення, структура і способи презентації дидактичного матеріалу в посібнику з навчання грамоти підпорядковуються формуванню в першокласників комунікативної та читацької компетентностей, розвитку здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагаченню емоційно-чуттєвого досвіду, розвитку мовленнєво-творчих здібностей.

Ключові слова: початкова освіта; сучасний підручник; навчальний посібник; навчання грамоти; компетентнісний підхід; структура посібника з навчання грамоти.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Концепцією Нової української школи визначено, що створення освітнього середовища, зорієнтованого на формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів є одним із пріоритетних завдань сучасної початкової школи (Міністерство освіти, 2016). Серед ключових компетентностей, які здатні забезпечити готовність дитини до життя в демократичному й інформаційному суспільстві, особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя, першою названо вільне володіння державною мовою, що підкреслює значущість мовно-літературної освітньої галузі і вивчення української мови і літератури в закладах загальної середньої освіти (Кабінет Міністрів України, 2019).

Метою початкового курсу мовно-літературної освіти є розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей (Типова освітня програма, 2022, с. 1).

Вагоме місце в реалізації зазначеної мети в 1 класі займає період навчання грамоти. Це винятково важливий етап у формуванні особистості молодшого школяра. Адже у процесі навчання грамоти розпочинається формування ключових і предметних компетентностей. Саме в цей період першокласники оволодівають базовими навичками читання і письма, які є основою для подальшої освіти. Це передбачає організацію процесу навчання грамоти таким чином, щоб освітнє середовище, методи, прийоми, засоби та форми навчання забезпечували всебічний розвиток школярів, урахували їхні індивідуальні особливості, створювали такі умови, щоб кожна дитина відчула себе талановитою і мала можливість розвивати свої здібності.

Водночас у цьому контексті необхідно подбати про створення і видання інноваційних підручників і навчальних посібників для першокласників, які б відповідали вимогам часу, сприяли реалізації компетентнісно орієнтованого навчання, ефективно забезпечували творчу співпрацю учителя й учнів в освітньому процесі, виконували функцію комунікативного посередника, розвивали інтерес до навчання.

Важливо констатувати, що в реаліях сьогодення суттєво змінюється статус підручника, який в умовах воєнного стану і дистанційного навчання стає для молодших школярів чи не єдиним засобом для навчання, а для вчителя – навігатором для його організації.

Отже, конструювання сучасних підручників і посібників для першокласників, які мають інноваційний зміст і методичний апарат, досконало ілюстровані і технологічно комфортно у використанні, їх методичний аналіз є, безперечно, актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашої проблеми важливими є дослідження українських і зарубіжних учених, присвячені обґрунтуванню наукових засад побудови підручника для початкової школи. Цінним здобутком є наукова праця української дослідниці Я. П. Кодлюк «Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті» (Кодлюк, 2006). Зокрема, дослідниця обґрунтувала теоретичні основи побудови навчальної книги для початкової школи: сутність підручника, принципи побудови, функції, структуру (Кодлюк, 2006).

О. Я. Савченко окреслила тенденції, які характеризують сучасне підручникотворення в початковій школі: побудова підручника на засадах дитиноцентризму; розширення й переосмислення функцій навчальної книги; посилення мотиваційного компонента; реалізація в підручнику певної педагогічної технології; забезпечення диференційованого підходу в навчанні; наявність засобів формування загальнонавчальних умінь і навичок (Савченко, 2012, с. 93–97).

Проблемі створення підручників з мови для початкової школи присвячували свої наукові пошуки І. П. Ґудзик визначила лінгводидактичні особливості підручників для компетентнісно орієнтованого навчання мови в початковій школі (Ґудзик, 2003), М. С. Вашуленко розробив і впровадив в освітню практику систему навчання української мови на основі комунікативно-діяльнісного підходу, створив дидактичне і методичне забезпечення реалізації цієї системи в початкових класах; працював над удосконаленням змісту і методики навчання грамоти (Вашуленко, 2008; Вашуленко, 2019), О. Н. Хорошківська розглядала підручник як засіб реалізації змісту навчання і один з найважливіших компонентів лінгводидактичної системи.

Психологічні особливості створення і використання підручників у початковій школі розкриваються у працях Л. О. Кондратенко, Г. С. Костюка, С. Д. Максименка, Н. В. Чепелевої та інші.

Сучасні дослідження науковців присвячені визначенню місії і функцій підручника (Кодлюк, 2017, О. Я. Савченко, 2012, с. 93), визначенню тенденцій у його побудові й розробленні методичного апарату залежно від специфіки навчального предмета, віку учнів, змін у методологічних, нормативних вимогах, стану розвитку методики (М. І. Бурда, О. І. Ляшенко, О. Я. Савченко).

Аналіз напрацьованих вітчизняних дослідників щодо проблеми створення підручників для початкової школи дає підстави для висновків про те, що в реаліях сучасної шкільної освіти змінюються функції підручника, зокрема суттєво зростає роль самоосвітньої і мотиваційної (О. Я. Савченко, О. І. Пометун, С. Е. Трубаچهвої, А. М. Фасоля, Т. О. Яценко та інші). Зокрема О. Я. Савченко, характеризуючи особливості створення підручників для початкової школи в умовах компетентнісно орієнтованого навчання,

зазначає, що «на відміну від попереднього періоду сучасний підручник є навчальною книгою, яка насамперед покликана мотивувати дітей до навчання, до самостійної праці» (О. Я. Савченко, 2012, с. 93). Тому у нових підручниках належна увага має приділятися забезпеченню мотиваційної функції, від якої значною мірою залежить реалізація всіх інших. Адже інтерес до предмета, бажання його вивчати є важливою умовою успіху в навчанні.

Дослідники також наголошують на практичній значущості шкільного підручника, його дієвості як одного із засобів формування предметних і ключових компетентностей учнів (О. М. Петрук, О. І. Пометун, О. Я. Савченко, Т. О. Яценко та інші).

Аналіз напрацювань вітчизняних дослідників щодо проблеми створення підручників для початкової школи свідчить, що підручник повинен створюватися як дієвий інструмент процесу навчання, виконувати функції управління пізнавальною діяльністю школярів, включати рекомендації щодо способу вивчення навчального матеріалу, допомагати учням якісно опанувати зміст шкільної освіти, сприяти розвитку творчої активності школярів та формуванню в них умінь самостійно застосовувати здобуті знання на практиці (Гудзик, 2003; Жосан, 2010, с. 58; Кодлюк, 2017). На думку Т. О. Пушкарьової, навчальна книга повинна відповідати змісту освіти, бути концептуальною, цілісною, гнучкою, орієнтованою, технологічною й економічною (Пушкарьова, 2022, с. 149).

Основні положення цих досліджень мають важливе значення для розроблення сучасних підручників і навчальних посібників для початкової школи.

Формулювання цілей (мета і завдання) статті. У цій публікації ставимо за мету розкрити інноваційний потенціал нового посібника з навчання грамоти для 1 класу закладів загальної середньої освіти (Вашуленко, 2023) щодо реалізації вимог змістових ліній типової освітньої програми та забезпечення компетентісно орієнтованого навчання першокласників.

Основні методи дослідження. У статті використано такі методи: теоретичний аналіз наукової літератури, чинних нормативних документів; спостереження, порівняння, синтез, класифікація, абстрагування та конкретизація, узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2022 році Міністерство освіти і науки України розпочало чергове оновлення навчально-методичного забезпечення освітнього процесу в 1–4 класах. Відповідно до п. 7 Рекомендацій комітетських слухань на тему «Якість підручників та навчальних посібників для «Нової української школи» (затверджені Рішенням Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, протокол № 72 від 23 червня 2021 року) рекомендовано створення навчальних посібників у шести частинах для учнів 1 класів закладів загальної середньої освіти замість підручників з навчання грамоти.

Відповідно до чинного національного стандарту «Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять» (ДСТУ 3017:2015) навчальний посібник є навчальним виданням, що доповнює або частково (повністю) замінює підручник і має відповідний офіційно наданий гриф.

Працюючи над новим посібником з навчання грамоти, наш авторський колектив прагнув створити посібник з навчання грамоти, який:

- цілісно інтегрує функції підручника і робочого зошита в одному виданні;
- є носієм змісту і моделлю процесу навчання (оскільки відображає визначені авторським колективом цілі навчання, компоненти змісту освіти, методи навчання та його організаційні форми) і водночас розкриває послідовність викладу навчального матеріалу, пропонує сценарій розгортання навчального процесу;
- має методичні можливості для побудови різних варіантів уроків для вчителів із різним рівнем кваліфікації;
- створює передумови для формування і розвитку комунікативної, читацької та інших ключових компетентностей, визначених Державним стандартом початкової освіти (мовно-літературна освітня галузь) та конкретизованих у змістових лініях нової освітньої програми з інтегрованого курсу «Української мова. Навчання грамоти» для 1 класу;
- залучатиме учнів у процес навчання грамоти з допомогою цікавого, доступно-го, систематизованого і комплексного викладу навчального матеріалу;
- стане для батьків – зрозумілим радником у наданні допомоги своїм дітям у навчанні.

Уперше в історії нашої держави першокласники будуть опановувати первинні навички читання і письма за посібником з навчання грамоти, який складатиметься з шести частин, що дає можливість повноцінно забезпечити формування в учнів навичок читання і письма, розвиток усного мовлення, пізнавальних здібностей, інтересу до навчальної діяльності, збагачення життєвого досвіду дітей. Окрім того, на наш погляд, створення інтегрованих посібників з навчання грамоти дозволило використати інтерактивний спосіб викладу матеріалу, який забезпечує активну взаємодію всіх учасників освітнього процесу.

Навчальний посібник створено за звуковим аналітико-синтетичним методом. Він полягає в тому, що для формування в дітей початкових умінь читати треба йти від звука до букви. Це означає, що перед тим, як ознайомлювати учнів з певною буквою, потрібно навчити їх: слухати звукове мовлення, чути в ньому не тільки окремі речення і слова, а й звуки, з яких складаються ці слова; упізнавати на слух окремі звуки в інших словах; правильно вимовляти почуті звуки; виділяти їх зі складів, слів у різних позиціях – на початку, в середині і в кінці слова; сполучати з іншими звуками у склади, а склади – у слова, а зі словами будувати словосполучення і речення; послідовно називати ланцюжок звуків у почутих словах – тобто здійснювати елементарний звуковий аналіз мовлених слів.

Реалізація цього принципу досягається наявністю в навчальному посібнику добуквеного, буквеного і післябуквеного періоду навчання грамоти.

Найважливішими навчально-виховними завданнями добуквеного періоду (підготовчий період до вивчення букв) є: адаптація дітей до шкільного середовища, класного колективу, ознайомлення з правилами поведінки у школі; забезпечення мотивації до навчальної діяльності; формування загальнонавчальних умінь і навичок; розвиток усного мовлення; пропедевтика елементарних мовних знань; розвиток фонетичного слуху; підготовка до письма. Систему вправ і завдань для реалізації цих завдань вміщено в першій частині посібника.

Протягом наступного – буквеного (основного) періоду першокласники вивчають букви, оволодівають початковими вміннями читати і писати. Крім того, продовжується робота з розвитку усного мовлення, пізнавальних здібностей, пропедевтики мовних знань, здійснюється формування елементарних правописних умінь. На реалізацію зазначених завдань спрямовані 2–5 частини посібника.

Післябуквений період навчання грамоти призначений для вдосконалення навичок читання і письма, формування умінь сприймати, розуміти й аналізувати прочитані тексти, повторення і закріплення мовних знань і вмінь, розвитку усного мовлення, пізнавальних здібностей. Реалізація зазначених завдань здійснюється на матеріалі 6 частини посібника.

Розкриємо основні методичні аспекти реалізації в навчальному посібнику завдань змістових ліній типової освітньої програми.

Змістова лінія «Взаємодіємо усно» спрямована на формування в молодших школярів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію та використовувати її в різних комунікативних ситуаціях, спілкуватися усно з іншими людьми в діалогічній і монологічній формах заради досягнення певних життєвих цілей (Типова освітня програма, 2022, с. 6).

Реалізація цієї лінії здійснюється паралельно з вивченням мовних одиниць і явищ. Зокрема, з метою формування умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію у методичному апараті посібника подано завдання, що передбачають: розрізнення голосних і приголосних звуків, твердих і м'яких приголосних; упізнання певного звука з вірша чи скоромовки; визначення позиції певного звука у слові (на початку, в середині, в кінці); зіставлення слів, які різняться одним звуком або мають спільний звук; звуковий аналіз слів і побудову звукових схем слів; визначення кількості звуків, складів у почутому слові; вибір слів певної тематичної групи; розпізнавання на слух слів з наголосом на першому, другому чи третьому складі; установлення відповідності між почутими словами і поданими предметами чи малюнками тощо. Для прикладу:

Послухай вірш. Перевір, чи уважно ти слухав / слухала.
Познач предмети, про які розповідається у вірші.

(Вашуленко, 2023а, с. 16)

Послухай вірш і скажи, який посуд у ньому згадується.

(Вашуленко, 2023а, с. 31)

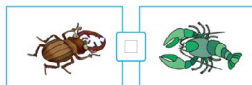
Послухай вірш. Запам'ятай слова зі звуком [а].

Познач малюнок, до якого подано звукову схему. Побудуй звукову схему другого слова.

Визнач у назві предметів **спільний звук**. Запиши в клітинку букву, якою позначається цей звук.

Визнач у назві предметів **звуки, якими різняться слова**. Запиши букви, які позначають ці звуки.

(Вашуленко, 2023b, с. 4, 74)

Для формування умінь аналізувати й інтерпретувати сприйняті на слух зв'язні висловлення в посібнику використано художні тексти та медіатексти.

З метою розвитку діалогічного мовлення в посібнику пропонуємо завдання, що передбачають розігрування сценки, зображених на ілюстраціях або описаних у фрагментах текстів, читання текстів у парах, в особах тощо. Наприклад:

Прочитайте в парі.

- Привіт, Анжело!
- Привіт, Марійко!
- Ти будеш вишивати?
- Так, рушник. А ти?
- Серветку з ромашками.
- А в мене на рушнику вишиті волоськи.
- А в мене у волоськах вишиванка.

- Хто вишивав рушник? А хто — серветку?

(Вашуленко, 2023d, с. 51)

Належну увагу в посібнику приділено розвитку в першокласників монологічного мовлення засобами опрацювання предметних і сюжетних малюнків, складання речень за ними, мінітекстів за прослуханим/прочитаним текстом з опорою на малюнки і без них, складання розповідей за серією малюнків і зв'язних висловлень про побачені, почуті, пережиті ситуації з особистого життя тощо.

Наведемо зразки таких завдань.

🔊 Послухай розповідь. Запам'ятай слова зі звуком [о].

🎨 Розкажи прослухану розповідь за малюнками.

— О-о!

— О! О-о-о!

(Вашуленко, 2023б, с. 13)

🗉 Склади розповідь за малюнками.

(Вашуленко, 2023а, с. 53)

Розвиток усного мовлення здійснюється також на уроках розвитку зв'язного мовлення, дидактичний матеріал для яких також подано в посібнику. Зокрема, першокласникам пропонуються цікаві теми: «Мої перші кроки у країні знань», «Вчуся розпізнавати осінь», «Вчуся запитувати», «Вчуся відповідати на запитання», «Вчуся розпізнавати однакове, схоже і відмінне», «Вчуся розподіляти предмети на групи», «Вчуся знаходити схожі ознаки в різних предметах», «Вчуся розповідати про призначення предмета» тощо. У процесі опрацювання цих тем першокласники збагачують власне мовлення лексикою на різноманітні теми, вчаться добирати слова, будувати речення і зв'язні висловлення. Запропоновані теми для спілкування допомагатимуть учням пізнавати навколишній світ, орієнтуватися в ньому, сприятимуть формуванню відповідного ставлення до різних подій і явищ. Окрім цього, зміст завдань передбачає різні форми усної взаємодії: колективна, у групі, у парі.

На забезпечення завдань змістової лінії освітньої програми «Читаємо» спрямовано значну кількість завдань. Спочатку це ознайомлення з буквами. На цьому етапі виникають перші помилки – заміна однієї літери іншою, що пов'язано з нестійким запам'ятовуванням дитиною зорового образу букви. Щоб уникнути цих помилок, у посібнику подано різноманітні завдання, спрямовані на запам'ятовування букви – це завдання на асоціацію, графічний, поелементний аналіз будови друкованої букви, написання друкованих букв, викладання букви з олівців, могузочки чи інших матеріалів. Для прикладу наведемо завдання з посібника (Вашуленко, 2023б, с. 4, 33, 39).

На наступному етапі формується вміння утворювати склади з відомих букв. Для забезпечення цього етапу в посібнику вміщено завдання, що передбачають роботу учнів з різними складовими таблицями, яка сприяє безпосередньому утворенню складів. А також завдання на відпрацювання вміння читати нову букву у складах закритого і відкритого типів, словах, словосполученнях, реченнях, текстах. Також корисними будуть такі завдання:

- на побудову слів із розрізнених складів;
- читання слів за подібністю – ряду слів, які за звуковим і буквеним складом мають багато спільного:

<i>мала</i>	<i>мила</i>	<i>пора</i>
<i>ма́ло</i>	<i>мило</i>	<i>поле</i>
<i>малé</i>	<i>мили</i>	<i>поет</i>
<i>малі́</i>	<i>миле</i>	<i>порт</i>

- читання слів у яких відбувається нарощування літер чи складів на початку або в кінці слів:

<i>син</i>	<i>рука</i>	<i>теніс</i>	<i>спорт</i>	<i>рис</i>	<i>віти</i>
<i>синок</i>	<i>рукав</i>	<i>тенісист</i>	<i>спортсмен</i>	<i>ірис</i>	<i>квіти</i>

- читання колонок слів зі спільними або частково схожими за буквеним (відповідно, звуковим) складом частинками; причому не обов'язково, щоб ці слова були спільнокореневими:

<i>клас</i>	<i>маска</i>	<i>калина</i>	<i>солона</i>
<i>квас</i>	<i>каска</i>	<i>малина</i>	<i>солома</i>

- читання слів, які потребують пояснення або уточнення їхнього лексичного значення; зазвичай, це слова, які учні читатимуть у тексті:

<i>хата</i>	<i>хмара</i>	<i>хвіст</i>
<i>хатка</i>	<i>хмарка</i>	<i>хвостик</i>
<i>хатинка</i>	<i>хмаринка</i>	<i>хвостатий</i>

Після опрацювання окремих слів і речень учні читатимуть цікаві тексти про навколишній світ сучасного першокласника. Наприклад, «Аквапарк», «Будемо боксерами», «Конкурс у класі», «Наш веселий перший клас», «Що таке мушлі?», «Дзюдо», «Мобільний телефон» та ін.

Для розвитку в першокласників функцій зорового сприймання, різних властивостей уваги під час читання у посібнику подано завдання, які передбачають: знаходження однакових букв; порівняння рукописних і друкованих букв, великих і малих літер; знаходження певної букви у словах тексту; порівняння слів і визначення букви, якою ці слова різняться; читання рядка слів і знаходження слова, яке відрізняється від усіх інших або того, що повторюється двічі; знаходження певного слова в рядку букв; утворення слів із букв чи складів; читання слів із пропущеними буквами, речень із пропущеними словами; знаходження слова у слові тощо.

Одним із пріоритетних завдань нової української школи є створення необхідних і повноцінних умов для особистісного розвитку кожної дитини. З огляду на це у процесі навчання грамоти важливо враховувати вміння, набуті дітьми в дошкільному віці. Адже

до школи приходять діти шестирічного віку, які вже певною мірою навчені читати. Однак, якщо в міських школах кількість таких учнів переважає, то в сільських школах їх значно менше, а то й взагалі немає. Крім цього, кожна дитина має свої риси характеру, свій темперамент, рівень розвитку пізнавальних процесів (сприймання, увага, мислення, пам'ять та ін.). Відповідно учні по-різному сприймають і засвоюють навчальний матеріал. З огляду на це особливою увагою в цей період потребує диференційований підхід до навчання першокласників, які прийшли до школи з різним рівнем підготовки. Необхідно забезпечувати достатнє навчальне навантаження тим учням, які певною мірою вміють читати, і надавати індивідуальну допомогу менш підготовленим школярам.

Зазначимо, що наш навчальний посібник значною мірою орієнтований на дітей, які тільки починають вчитися читати. Для таких учнів у матеріалі для читання використовуються тільки вивчені літери. Для першокласників, які певною мірою вміють читати, у посібнику запропоновано спеціальні тексти і завдання. Ці тексти вчитель також може використати для формування в учнів умінь слухати і розуміти усне мовлення, для спільного читання учня і вчителя, а згодом для вдосконалення навички читання всіх першокласників. А для забезпечення диференційованого підходу на кожному розвороті посібника представлено достатню кількість навчальних завдань різного рівня складності.

У новому посібнику запропоновано низку завдань для розвитку уваги, пам'яті, мислення, формування вмінь спостерігати, аналізувати, порівнювати, знаходити зайвий предмет, працювати самостійно, у парі, у групі тощо.

Змістова лінія «Взаємодіємо письмово» спрямована на формування в молодших школярів повноцінної навички письма, умінь висловлювати свої думки, почуття, ставлення та взаємодіяти з іншими людьми в письмовій формі, виявляти себе в різних видах мовленнєво-творчої діяльності (Типова освітня програма, с. 7).

У процесі реалізації цієї лінії в 1 класі пріоритетним є формування графічних, технічних, гігієнічних та елементарних орфографічних навичок. Спростити процес набуття навичок письма допомагає підготовчий чи добуквений період, у процесі якого учитель має можливість з'ясувати індивідуальні можливості учнів, рівень їхньої готовності до письма та підготувати їх до роботи в буквеному періоді.

З огляду на важливість підготовчого періоду, нашим авторським колективом розроблено систему доступних і цікавих завдань, спрямованих на розвиток тих умінь, які будуть обслуговуваними безпосередньо у буквеному періоді під час навчання дітей письма букв. А саме: розташовувати предмет у площинному просторі; передбачати рухи руки; координувати рухи руки (пальців, кисті, передпліччя); зміцнювати дрібні м'язи; розвивати окомір; орієнтуватися в рядку сітки зошита тощо. Окрім основних завдань, які спрямовані на оволодіння програмними вимогами, у нашому посібнику пропонуються завдання розважально-пізнавальні. Однак вони також пов'язані з розвитком умінь, які необхідні для навчання письма.

У буквений період навчання письма формуються правописні навички – елементарні орфографічні й пунктуаційні. Під час формування навички письма в буквений період учні вчать писати рукописні літери, засвоюють способи поєднання їх між собою (верхнє, середнє і нижнє з'єднання), вправляються у написанні складів, слів і ре-

чень з вивченими буквами. Важливими завданнями в цей період є засвоєння учнями механізму списування, розвиток уміння зіставляти звуковий і графічний образи літери, контролювати написане за зразком.

У процесі навчання писати букви ми приділили багато уваги елементарному складу букви (розкладання її на елементи) і допоміжним способам її написання (розминка пальців у розчерках на малюнках).

Особливу увагу в посібнику приділено дітям, які пишуть лівою рукою. Для таких дітей у кінці рядка подається контрольна буква, на яку вони орієнтуються. Також над буквами навіть у середині слів нанесена стрілочка. Вона нагадає дітям (особливо лівшам) звідки починати писати букву. Стрілочка з крапкою (у рамках на початку сторінки) вказує, який елемент у букві пишеться першим. Зважаючи на те, що окомір у шестирічок ще розвинений слабо, ми в рядку поставили крапки – місце початку письма букви.

Під час навчання письма спостерігається заміна учнями рукописної букви друкованою. Запобігаючи цьому на сторінках посібника часто вводяться завдання: «написати рукописну, відповідну друкованій», «поєднати олівцем друковану з відповідною їй рукописною», «знайти великій друкованій велику рукописну», «знайти зайву букву у групі букв». Окрім цього, завдання, які допоможуть не плутати рукописні букви: «знайти серед групи рукописних букв таку групу, як на зразку».

Особлива увага під час формування графічних дій приділяється повному усвідомленню того, що робить дитина. Для цього у зошиті пропонуються завдання на зіставлення і порівняння графічних ліній з навколишніми предметами. Порівнюючи їх, дитина успішно засвоюватиме програмний матеріал, легше входить у навчальну діяльність. Ігрові форми подачі завдань на сторінках посібника, зміст навчальних цікавих ситуацій привертатимуть увагу шестирічного учня, змушуватимуть його аналізувати, синтезувати, робити сильні висновки, а звідси – розвиватиметься мовлення дитини, міцнішими ставатимуть навички звукового аналізу слів – спільні основи читання і письма, формуватимуться правильні рухові дії.

У післябуквений період удосконалюються та закріплюються набуті навички: писати за зразком, списувати з друкованого шрифту, записувати на слух окремі букви, склади, слова (де звучання не розходиться з написанням), невеликі речення, читати і перевіряти написане.

Значимо, що для формування навички письма в нашому посібнику використовуються завдання не тільки репродуктивного рівня (наведення і списування букв, складів, слів і речень), а й творчого (підписати малюнки, утворити й записати слова за зразком, доповнити речення, користуючись малюнком, записати відповідь на поставлене запитання тощо). Завдяки таким вправам у першокласників формуються елементарні правописні вміння – написання з великої букви власних назв, вживання великої літери на початку речення і відповідних розділових знаків у кінці, правопис слів з апострофом тощо.

Змістова лінія «Досліджуємо медіа» передбачає роботу з простими медіапродуктами, а саме: аналіз, інтерпретацію, критичне оцінювання інформації в медіатекстах, створення простих медіапродуктів.

У процесі реалізації цієї лінії в першокласників формуються уміння сприймати прості медіапродукти, колективно обговорювати їх зміст і форму, розповідати, про що в них ідеться, визначати кому і для чого призначений медіапродукт, пояснювати зміст вербальної і невербальної інформації в медіапродуктах, висловлювати свої думки з приводу прослуханих чи переглянутих медіапродуктів (малюнки, світлини, комікси, дитячі журнали, мультфільми тощо).

- Розкажи, що зображено на цих світлинах.
Як ти вважаєш, для чого діти прийшли в бібліотеку?

Подаємо вміщені в посібнику зразки завдань, що передбачають роботу з медіапродуктами (Вашуленко, 2023а, с. 28, 37).

▶ Переглянь відео. Розкажи, ким ці діти мріють стати.

Змістова лінія «Досліджуємо мовні явища» спрямована на дослідження учнями мовних одиниць і явищ з метою опанування початкових лінгвістичних знань, норм літературної вимови та правил українського правопису, формування в молодших школярів умінь послуговуватися українською мовою в усіх сферах життя (Типова освітня програма, 2022, с. 7).

Для реалізації завдань цієї змістової лінії в посібнику подано систему завдань, яка передбачає дослідження учнями мовних понять, практичну роботу над їх засвоєнням і застосуванням у процесі мовленнєвої діяльності – побудови словосполучень, речень, розповідей. Зокрема, дидактичний матеріал посібника спрямований на формування в першокласників уявлень про номінативну функцію слова (кожне слово щось називає), про те, що слова відповідають на питання (*що? хто? що робить? який? яка? яке? які? скільки?*), про склад і наголос у слові, мовні звуки. Першокласники вчать називати предмети, добирати до них слова – назви дій, ознак, ділити слова на склади, визначати наголошений склад, розрізняти голосні і приголосні звуки, тверді і м'які приголосні. На практичному рівні пропонується ознайомлення учнів з реченням, графічним зображенням речень, призначенням розділових знаків у кінці речення і службових слів, формується уміння виокремлювати речення з мовного потоку, аналізувати їх за кількістю слів, складати речення за графічною схемою. Під час вивчення великих літер учні ознайомлюються із вживанням великої букви

в іменах людей, кличках тварин, назвах міст, річок тощо. Також пропонуємо завдання на ознайомлення першокласників з багатозначними словами, словами близькими і протилежними за значенням тощо.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Узагальнюючи зазначене, можна зробити висновок про те, що створення інноваційних посібників з навчання грамоти на засадах діяльнісного підходу є важливим завданням для Нової української школи. Новий посібник з навчання грамоти створено на засадах дитиноцентризму, який висуває на перше місце інтереси, потреби і можливості учнів. У ньому суттєво оновлено зміст і методичний апарат, удосконалено структуру, що підпорядковані основній меті – формуванню в першокласників комунікативної і читацької компетентностей. Структура посібника: дає змогу вчителю реалізувати авторські підходи; створює необхідні і повноцінні умови для особистісного розвитку кожної дитини; забезпечує можливості для проведення інтегрованих уроків читання і письма (виконує функції підручника і робочого зошита); сприяє розвитку мовлення й мислення першокласників (у ньому подано матеріал до уроків розвитку зв'язного мовлення); формує вміння оцінювати власні навчальні досягнення (виконання навчальних завдань, аналіз їх результатів), забезпечує зворотний зв'язок – обмін інформацією між учнем і вчителем або між учнями щодо їхніх навчальних досягнень у межах визначених цілей і очікуваних результатів, – що має значний вплив на ефективність навчального процесу.

Перспективним напрямом подальших наукових пошуків вважаємо дослідження проблеми створення електронного супроводу до посібника з навчання грамоти.

Використані джерела

- Вашуленко, М. С. (2008). Дидактичні «секрети» успішного букваря. *Проблеми сучасного підручника: збірник наукових праць* (8), 426–432.
- Вашуленко, М. С. (2019). Методика навчання інтегрованого курсу «Українська мова» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу: навчально-методичний посібник. Київ: Видавничий дім «Освіта».
- Вашуленко, М. С., Вашуленко, О. В., Прищеп, О. Ю. (2023b). Українська мова. Буквар: навчальний посібник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 6-ти частинах). Ч. 2. Київ: Видавничий дім «Освіта».
- Вашуленко, М. С., Вашуленко, О. В., Прищеп, О. Ю. (2023d). Українська мова. Буквар: навчальний посібник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 6-ти частинах). Ч. 4. Київ: Видавничий дім «Освіта».
- Вашуленко, М. С., Вашуленко, О. В., Прищеп, О. Ю. (2023a). Українська мова. Буквар: навчальний посібник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 6-ти частинах). Ч. 1. Київ: Видавничий дім «Освіта».
- Гудзик, І. П. (2003). Нове покоління підручників з мови. *Проблеми сучасного підручника: збірник наукових праць*, (3), 243–247.
- Жосан, О. Е. (2010). Вимоги до шкільного підручника у контексті розвитку вітчизняного підручницознавства. *Проблеми сучасного підручника: збірник наукових праць*, (10), 53–61.

- Кабінет Міністрів України (24.17.2019). Державний стандарт початкової освіти. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
- Кодлюк, Я. (2006). *Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті*. Київ: Інформаційно-аналітична агенція «Наш час».
- Кодлюк, Я. (2017). Інновації у змісті підручників для початкової школи. *Початкова школа*, (12), 42–46.
- Міністерство освіти і науки України (2016) Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Пушкарьова, Т. О. (2022). Деякі особливості укладання модульно-інтегрованого навчального підручника в контексті осучаснення освітнього середовища. *Проблеми сучасного підручника*, (28), 145–154.
- Савченко, О. (2012). *Дидактика початкової освіти: підручник*. Київ: Грамота.
- Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 1–2 клас. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf>

References

- Vashulenko, M. S. (2008). Dydaktychni «sekrety» uspishnoho bukvaria. *Problemy suchasnoho pidruchnyka: zbirnyk naukovykh prats* (8), 426–432. (in Ukrainian).
- Vashulenko, M. S. (2019). *Metodyka navchannia intehrovanoho kursu «Ukrainska mova» u 1–2 klasakh zakladiv zahalnoi serednoi osvity na zasadakh kompetentnisnoho pidkholu: navchalno-metodychny posibnyk*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Osvita». (in Ukrainian).
- Vashulenko, M. S., Vashulenko, O. V., Pryshchepa, O. Yu. (2023a). *Ukrainska mova. Bukvar: navchalnyi posibnyk dlia 1 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity (u 6-ty chastynakh)*. Ch. 1. Kyiv: Vydavnychiy dim «Osvita». (in Ukrainian).
- Vashulenko, M. S., Vashulenko, O. V., Pryshchepa, O. Yu. (2023b). *Ukrainska mova. Bukvar: navchalnyi posibnyk dlia 1 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity (u 6-ty chastynakh)*. Ch. 2. Kyiv: Vydavnychiy dim «Osvita». (in Ukrainian).
- Vashulenko, M. S., Vashulenko, O. V., Pryshchepa, O. Yu. (2023d). *Ukrainska mova. Bukvar: navchalnyi posibnyk dlia 1 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity (u 6-ty chastynakh)*. Ch. 4. Kyiv: Vydavnychiy dim «Osvita». (in Ukrainian).
- Gudzyk, I. P. (2003). Nove pokolinnia pidruchnykiv z movy. *Problemy suchasnoho pidruchnyka: zbirnyk naukovykh prats*, (3), 243–247. (in Ukrainian).
- Zhosan, O. E. (2010). Vymohy do shkilnoho pidruchnyka u konteksti rozvytku vitchyznianoho pidruchnykoznavstva. *Problemy suchasnoho pidruchnyka: zbirnyk naukovykh prats*, (10), 53–61. (in Ukrainian).
- Kabinet Ministriv Ukrainy (24.17.2019). Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
- Kodliuk, Ya. (2017). Innovatsii u zmistі pidruchnykiv dlia pochatkovoї shkoly. *Pochatkova shkola*, (12), 42–46. (in Ukrainian).

- Kodliuk, Ya. (2006). *Teoriia i praktyka pidruchnykotvorennia v pochatkovii osviti*. Kyiv: Informatsiino-analitychna ahentsiia «Nash chas». (in Ukrainian).
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2016) *Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly*. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (in Ukrainian).
- Pushkarova, T. O. (2022). *Deiaki osoblyvosti ukhadannia modulno-intehrovanooho navchalnoho pidruchnyka v konteksti osuchasnennia osvitnoho seredovyssha*. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, (28), 145–154. (in Ukrainian).
- Savchenko, O. (2012). *Dydaktyka pochatkovoii osvity: pidruchnyk*. Kyiv: Hramota. (in Ukrainian).
- Typova osvinitnia prohrama, rozroblena pid kerivnytstvom Savchenko O. Ya. 1–2 klas. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvinitnia.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf> (in Ukrainian).

Oksana Vashulenko, *Researcher of O. Ya. Savchenko Primary Education Department of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.*

INNOVATIVE POTENTIAL OF MODERN LITERACY TEACHING TEXTBOOK

The issue of developing innovative educational textbooks that promote the formation of subject-specific and key competencies in younger students is addressed in the article. Didactic and methodological research in the field of Ukrainian textbook development for primary schools is analyzed. The goals of the educational book in the context of implementing a competency-based approach in the educational process are defined. The functions of a literacy teaching textbook in a competency-oriented learning environment, requirements for its content, structural components, and methods of presenting educational materials are clarified.

The attention is focused on constructing a modern, innovative literacy teaching textbook for 1st-grade students in general education institutions. The possibilities of modernizing the educational textbook through updating its structure and implementing innovative literacy teaching technologies are considered. One of the innovations is the creation of a teaching textbook that combines the functions of a handbook and a workbook.

The features of the updated structure and methodological tools of the new literacy teaching textbook for the 1st grade of general education institutions are presented, its potential in developing full reading and writing skills in contemporary first-graders is outlined. The attention is focused on the issue of continuity of preschool and primary education, and the possibilities of the new teaching textbook in providing a differentiated approach to literacy teaching to develop reading skills are considered.

The conclusion is reached that the creation of the innovative literacy teaching textbook based on an activity-oriented approach is an important task for the New Ukrainian School. A modern teaching textbook should be designed based on updated psychological, didactic, and methodological principles of textbook development, and should represent knowledge and types of activities related to a specific subject according to the requirements of the educational program, taking into account the peculiarities of the subject (its dominant function) and the age-specific characteristics of the students.

In the analysis process, it is demonstrated that the methodological tools and illustrative content of the new literacy teaching textbook are developed on the basis of child-centeredness, which prioritize the interests, needs, and abilities of students. The content, structure, and methods of presenting educational material in the literacy teaching textbook are subordinated to the development of communicative and reading competencies in first graders, the development of their ability to communicate in the Ukrainian language for spiritual, cultural, and national self-expression, as well as for personal and social life, and in intercultural dialogue; enriching the emotional and sensory experience, and developing language-creative abilities.

Keywords: primary education; modern textbook; teaching textbook; literacy teaching; competency-based approach; literacy teaching textbook structure.